

BİRİNCİ BÖLÜM: İNSANLIK TARİHİNDE KURBAN

Kurban İnsanın Fıtratında Vardır

Neredeyse bütün dinlerde ve kültürlerde yer alan kurban ibadeti, ilk çağlardan günümüze kadar kesintisiz devam eden, en belirli ibadetlerden birisidir. Tarihinde kurban ibadeti olmayan din, hemen hemen yoktur. Kurbanı tepki gösteren gerek antik, gerekse günümüzde yaşayan dinler (bazı Hint inançları) veya kurbanı başka şekillere dönüştüren dinler (Yahudilik ve Hristiyanlık) için dahi durum böyledir. Eski bazı inanışlarda zaman zaman insan kurbanı gibi vahşetler olsa da tarih boyunca genellikle hayvan kurbanı var olmuştur.

Kurban, bütün insanlığın ortak kültürü hâline gelmiştir. Hemen hemen tüm dinsel geleneklerde, çeşitli şekillerde kurban ritüeline yer verilir. İnsan nesli kadar eski olan kurban, din tarihinde ilk ve evrensel bir realitedir.¹ En eski kurbanlar olarak, Âdem (a.s.)'in oğulları Hâbil ve Kâbil'in kurbanları, Tevrat² ve Kur'an-ı Kerim³ tarafından haber verilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hac suresinin 34. ayetinde her ümmete kurbanın meşru kılındığı, bu çerçevede Saffât suresinin 102-105. ayetlerinde de İbrâhim (a.s.)'in kurban olayı anlatılmaktadır.

1 Adem Özen, *Yahudilik'te İbadet*, Ayıışığı Kitapları, İstanbul 2001, s 184.

2 Tekvîn suresi, 4:3.

3 Mâide suresi, 5:25-27.

Erken Paleolitik (MÖ 600.000-10.000) dönemden itibaren çeşitli kültürlerde kurban ibadetinin farklı uygulamaları ortaya çıkmıştır. Kurban kesme geleneği, İslam dininin doğuşundan çok önceki çağlara kadar uzanır. Çok eski tabiat dinleri ile Mezopotamya, Anadolu, Mısır, İran, Orta Asya ve İbrani dinlerinde yılın belirli aylarında dinî törenlerle kurban kesme, bayram yapma geleneği vardı. Tanrılara ve tanrı-krallara törenle kurban sunma, değişmez bir gelenektir. Kötülüklerle karşı hayvan, insan ve adak hediyeleri kurban olarak sunulurdu. Kısaca, insanlık tarihinin bugüne kadar gördüğü hemen bütün dinlerde, gaye, şekil ve mahiyet yönünden bazı farklılıklarla birlikte kurban olayına rastlanmıştır. Kurbanda en önemli husus kan akmasıdır. Zamanla kurban kanı hayatın aslı olarak telakki edilmeye başlanmış, bilahare bazı din mensuplarıncı bu kan, mukaddes bir madde hâline getirilmiştir.

İslam öncesi dinlerde kurban ibadeti, bireysel kurban düşüncesi olsa bile, genellikle toplu olarak, bir mabette veya mabedimsi bir yerde ve topluluk önderi tarafından (ailede baba, aşirette aşiret lideri, toplumsal sınıflar geliştikçe din adamı sınıfından bir kâhin) yürütülen bir merasim şeklindedir.

Farklı Toplum ve Kültürlerde Kurban

Tarih boyunca bütün bölgelerde ve kültürlerde görülen kurban ibadetinin bu gelişimini kısaca incelemek faydalı olacaktır.

Eski Mısır (MÖ 3.100-1.080)

Arkeolojik bulgular, Eski Mısır'da rahiplerin idaresinde ayin hâline getirilmiş kurban kültürünün bulunduğunu göstermektedir.

Mısır'da kurban, tanrıları doyurma şeklinde düşünülmüştür. İnsan, hayvan ve kansız kurbanlar şeklinde üç grup olarak düşünülebilir.

Eski Atina'da olduğu gibi, eski Mısır'da da belirli merasimlerle insanların kurban edildiği vakidir. Firavunların ölümü sonrası hizmetçileri kurban edilip onlarla birlikte gömülürdü. Ölüm sonrası hayata inanma, cenaze kurbanı uygulamalarını artırmış, bu uygulamayla ölen kimseyi yalnızlığa karşı koruma amaçlanmıştır. Ayrıca mahsulün bereketli olması için de insan kurban edilirdi. Başakların sarı renkli olması için sarışın insanlar tercih edilirdi. Büyük bir ilah sayılan Nil Nehri'ne kurban sunulurdu. Bilhassa aristokrat sınıfına mensup babalar, bakire kızlarını Nil'e atarlardı. Mısır'da tarımın önemi ve bunun Nil Nehri'ne bağlı olması, ölüm sonrası hayatın sürdürüğüne olan inanç, kurbanı etkilemiştir. Tarım toplumu olmaları, kurban uygulamalarında bereket beklentisini öne çıkarmıştır.

Eski Mısır'da, hemen her tanrı için çeşitli kurban törenlerinin varlığı ilk anda dikkati çekmektedir. En büyük tanrı sayılan İsis için önce oruç tutulup dua edilir, sonra inek kesilirdi. Eski Mısır'da en büyük tanrılardan sayılan Oziris şerefine bir boğa kurban edilirdi. Hangi sebebe dayandığı kesin olarak bilinmemekle beraber, bu boğa 14 parçaya bölünürdü. Önceden muayene edilip kurban olarak işaretlenmiş hayvan kesilmek üzere sunağa getirilince odun yığını ateşlenir, sonra bu ateşe şarap dökülür, daha sonra da tanrının adı çağrılır ve kurban kesilirdi.

Tapınaklarda kurban takdim edilen sunağın bulunduğu yer kutsal tanınır ve mezarlara özel bir itina gösterilirdi. Kurban sunakta yakılırken merasimde hazır bulunanlar dövünürler, bir süre sonra da kurbandan arta kalan etleri yerlerdi. Eski Mısır'da,

kurban edilen kuzu ve oğlağın kanını etrafa sürme âdeti de vardı. Sürülen bu kan, tanrının hakkı sayılırdı. Buna benzer bir uygulamanın, Ken'anlılarca da bilindiği nakledilmektedir.

Ayrıca Eski Mısır'da tanrılara kansız kurban olmak üzere tuzsuz ekmeğin sunulurdu. Bu uygulama, Yahudilerdeki mayasız ekmeğin uygulamasını etkilemiş olabilir. Amaçları, diğer dinlerden farklı değildi.

Eski Yunan (MÖ 2.750-323)

Eski Yunan'da kurban ibadeti önemli bir yere sahip olduğu için efsanelerine ve eski edebî metinlerine girmiştir. Çoğunlukla kanlı kurbanların yer aldığı Eski Yunan'da bitkilerden de kurban sunumu yapılırdı.

Diğer birçok ilkel dinlerde olduğu gibi Eski Yunan'da da insan kurban edildiği görülmektedir. Eski Yunan'da çocuk kurbanına da rastlanır. Örneğin Troi savaşları sırasında Çanakkale Boğazı'nda çıkan azgın dalgaların dinmesi için Akhalar komutanı Agamemnon kızı İphigenia'yı kurban etmek ister, fakat tanrıça Artemis kızı acır ve onun yerine bir geyik gönderir.⁴ Bir diğer mitolojik öyküde ise, eski karısı kral Athamas'a kıtlığın önlenmesi için yeni karısından olan çocuğu Phriksos'u kurban etmesi gerektiğini söyler. Halk kıtlıktan kurtulmak için krala baskı yapar. Kral, kurban edilmesi için emir verince gökten bir altın postlu koç inip Phriksos'u ve kız kardeşini kaçıır. Phriksos daha sonra bu koçu Zeus'a kurban eder.⁵

4 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1978, s. 174.

5 Edit Hamilton, *Mitology*, çev. Ülkü Tamer, Varlık Yayınları, İstanbul 1968, 2. Baskı, s. 74.

Kâbil, kendi ikiziyle evlenebilmek için ortaya attığı çözümle, kardeşiyle birlikte kurban adağında bulunup, “Allah’a kurban adayalım. Hangimizin kurbanı kabul olursa, güzel olan kızı o alsın.” demişti.²²⁴ Siyer müelliflerinden çoğu ve İbn İshâk’ın rivayetine göre, Hz. Havva yirmi batında, ikizler hâlinde kırk çocuk doğurmuştur. Bu ikizlerden biri oğlan, diğeri kız oluyordu. Allah Teâlâ, Âdem (a.s.)’a bu ikizlerden her birinin kız ikizini, diğeri ikizini erkeğiyle evlendirmesini vahyetmişti. Bu hükme uyularak, Âdem (a.s.)’ın büyük oğlu Kâbil ile daha küçük oğlu Hâbil de birbirinin kız ikiziyle evleneceklerdi. Fakat Kâbil’in ikizi olan kız (Aklimâ), Hâbil’in ikizinden daha güzeldi. Bu sebeple Kâbil bu değişmeye razı olmamış, Aklimâ ile kendisi evlenmek istemişti. Âdem (a.s.) bu isteğin gayrimesru olduğunu ne kadar izah etti ise de, Kâbil’e söz dinlemedi. Sonunda Kâbil’in ikizi Aklimâ hakkında birer kurban takdim etmelerini, hangisinin kurbanı kabul görürse Aklimâ ile onun evlenmesini çare göstermiş, bunun üzerine birer kurban takdim etmişlerdi.²²⁵

Kurban İbadetinin Atası: İbrâhim (a.s.)

İsmâil (a.s.) Kurbanı

Kur’ân-ı Kerîm’de Sâffât suresinin 101.-107. ayetlerinde bildirildiğine göre, İbrâhim (a.s.) gördüğü bir rüya üzerine oğlunu kurban etmek istemiş, ancak Cenâb-ı Hak buna izin vermeyerek, İbrâhim (a.s.)’a büyük bir kurbanlık göndermiş ve o da oğlu yerine bunu kurban etmiştir. İslami kaynaklar İbrâhim (a.s.)’ın oğlunun

224 Taberî, *Tarih-i Taberî Tercemesi*, 1/87-90; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/76-9.

225 Zebîdî-Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 9/84.

İsmâil (a.s.) olduğunu bildirmektedir. Buna göre, Allah'tan gelen emirle, İbrâhim (a.s.)'ın oğlu İsmâil (a.s.)'ı kurban etme rüyasını gerçekleştirme girişimi, ancak yine ilahî müdahaleyle bunun yerine kesilmek üzere kendisine bir hayvanın verilmesi şöyle anlatılır: *"İbrâhim, şöyle dedi: 'Ben Rabbime (O'nun emrettiği yere) gideceğim. O, bana yol gösterecektir. Ey Rabbim! Bana salihlerden olacak bir çocuk bağışla.'* Biz de ona uysal bir oğul müjdeledik. Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince, İbrâhim ona, 'Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakahm, ne dersin?' dedi. O da, 'Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın' dedi. Nihayet her ikisi de (Allah'ın emrine) boyun eğip, İbrâhim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatınca ona şöyle seslendik: 'Ey İbrâhim! Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız. Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır.' Biz, (İbrâhim'e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmâil'i) kurtardık. Sonradan gelenler arasında ona güzel bir ad bıraktık. İbrâhim'e selâm olsun. İyilik yapanları işte böyle mükâfatlandırırız. Çünkü o, mümin kullarımızdandı."²²⁶

İbrâhim (a.s.)'ın oğlunu kurban etmek istemesi olayından Tevrat'ta²²⁷ da söz edilmektedir. Tevrat'a göre, İbrâhim (a.s.)'ın kurban etmek istediği oğlu, İshâk (a.s.)'dı.²²⁸ Sahabeden ve sonraki âlimlerden de kurbanlığın İshâk (a.s.) olduğu görüşünde olanlar vardır.²²⁹ Taberî, her iki yöndeki rivayetleri aktardıktan sonra kendisi, müjdelenen ve kurban edilmek istenenin İshâk

226 Sâffât suresi, 37:99-111.

227 Tekvin, 22/1-14; Çıkış, 13/2; Sayılar, 3/13.

228 Tekvin, 22/2, koçun inme anlatısı 1-13.

229 Celâluddin Suyûti, *ed-Dürri'l-Mensûr fi't-Tefsiri'l-Me'sûr*, Beyrut 1983, c. 7, s. 103-116.

Koç: İsmâil (a.s.) yerine Cebrail (a.s.) tarafından Minâ'daki taşlama yerine getirilen koçun, -Hz. Peygamber'e isnat edilmeksizin-beyaz, iri gözlü ve boynuzlu olduğu belirtilmiştir.²³⁴ Bu yüzden, Minâ'daki Sebîr Dağı'nın koçun indirildiği yer olarak düşünülen kısmına, Suudiler tarafından bir anıt dikilmiştir.

Dağ Tekesi: Bazı kaynaklar, Hz. Ali ve Hasan-ı Basrî'ye dayanarak, İbrâhim (a.s.)'ın kurban ettiği hayvanın Mekke'de bir tepeden aşağı inip geldiğini belirtirler. Bu görüşte olanlar genellikle söz konusu hayvanın bir koç değil de dağ tekesi olduğunu söylerler.²³⁵

Buzağı/Dana: Bazı araştırmacılar ise, İbrâhim (a.s.)'ın konuklarına ikram ettiği buzağı/dana etinden (Hûd suresi, 11:69) yola çıkarak, Cebrail (a.s.)'ın koç değil, buzağı getirdiğini öne sürer.²³⁶

Hac'da Hedy Kurbanı

İlk oğul kurbanının hayvan kurbanına dönüştürülmesi aşamasından ayrı olarak, ikinci aşamada İbrâhim (a.s.)'a, hac ibadetini yapmaları için insanları Beytullah'a davet etmesi ve hedy kurbanı kesmesi emredilmiştir: *"Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, orada kıyama duranlar, rükû edenler ve secdeye varanlar için evimi temiz tut diye İbrahim'i Kâbe'nin yerine yerleştirmiştik. İnsanları hacca çağır; yürüyerek veya binekler üstünde uzak yollardan sana gelsinler. Tâ ki kendi menfaatlerine şahit olsunlar; Allah'ın onlara rızık olarak verdiği hayvanları belirli günlerde kurban ederken, Onun adını ansınlar. Siz de bunlardan yiyecek, çaresiz kalmış yoksula ve*

234 Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 1/297.

235 Hâkim, *Müstedrek*, 2/556; Zemahşeri, *Tefsîr*, 5/120-125; Kurtubî, *Tefsîr*, 15/104-7; İbn Kesir, *Tefsîr*, 3/178; İbnu'l-Cevzi, *Zâdü'l-Mesîr*, 7/77.

236 Hasan Himâ, *Taksu'l-Kurbân*, 190-191.

*fakire de yedirin.*²³⁷ İbrâhim (a.s.), hac ibadetini yaparak Minâ'da hedy kurbanı kesmiştir.

Özet olarak, İslam'da kurban kesme geleneği daha dar çerçevede içinde ele alınırsa, İbrâhim (a.s.)'a kadar uzanır. Bazı kaynaklarda yer alan bilgilerden, İbrâhim (a.s.)'ın yapmış olduğu hac ibadeti esnasında, Minâ'da kurban kestiği anlaşılmaktadır. Nahl suresinin 123. ayetinde de, “*Ey Muhammed! Hanîf olan İbrâhim'in dinine uy.*” buyurularak, bu hususa işaret edilmiştir. Buna göre, İslam'da mevcut olan Kurban Bayramı'nın İbrâhim (a.s.)'dan kaldığı tahmin edilebilir. Daha önceki Araçlar arasında mevcut olan, o gün Minâ'da kurban kesme âdeti, İslam tarafından yalnız hacılar için kabul edilmemiş, dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan bütün Müslümanları içine alacak şekilde genişletilmiştir. Hz. Peygamber, hicretin ikinci yılında, namazgâhta (Medine-i Münevvere'de Menâha semtindeki Musallâ Meydanı) halka kurban bayramı namazını kıldırdıktan sonra, hazırladığı iki boynuzlu koçun birisini kendisi ve ailesi için, diğerini de ümmeti için kurban etti, sonra da: “*Allahm! Bu sendendir ve sanadır.*” dedi. İbrâhim (a.s.)'ın geçirdiği büyük imtihandan sonra Allah'ın lütfettiği koç kurbanını da hatırlatan bu ibadet, böylece İslam'da devam etmiş oluyordu.

Câhiliye Döneminde Kurban

Hanîfler

Kurban, Hanıflıkta de mevcut bir ibadet tarzıydı. İbrâhim (a.s.) zamanında müesseseleşen kurban ibadeti, câhiliye dönemi

237 Hac suresi, 22:26-28.